

Annotatsiya

Millatning ruhi uning tilida namoyon bo'lishi ma'lumdir. Shuning uchun milliy tafakkur, xususan, badiiy tafakkur ham til imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Maqolada tilning paydo bo'lishi, til va ruhoniyyat masalalaridan bahs yutiladi. Turkiy tilning o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

Abstract

It is well known that the spirit of a nation is manifested through its language. Therefore, national thought, particularly artistic thought, arises from the potential of the language. This article discusses the origin of language and examines the relationship between language and spirituality, highlighting the unique characteristics of the Turkic language.

Kalit so'zlar: turk, til, payg'ambar, millat, ruh, qavm, badiiyat, tafakkur, din.

Keywords: Turkic, language, prophet, nation, spirit, people, literature, thought, religion.

Til va millat tushunchalarini ayro tasavvur etib bo'lmaydi, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Til – darhaqiqat, millatning ruhi, tiliga sohib bo'lmagan millat boshsiz tana kabidir. Bu ruhni asrashda, ajdodlardan avlodlarga etkazishda badiiy adabiyotning beqiyos xizmati bor. Shu ma'noda, "Qisasi Rabg'uziy" asari ham millat ruhini asrashda, turkiy dunyoni birlashtirishda, milliy mustaqillikni ta'minlashda bugun ham o'rganilishi zarur va tabiiy. Zero, asar eski turkiy til leksikasini asrash, fonetik, grammatik, stilistik xususiyatlarini namoyon qilish barobarida turkiylar va turk tili haqida ham muhim ma'lumotlar beradi. Ma'lumki, zalolat va jaholati tufayli to'fonga uchragan Odam farzandlari Odami soniy - Nuh a.s.ning avlodlaridan yana er yuziga tarqadi: "Nuh kemidin chiqdi. Ul kun sekson besh odamiy — qirq er, qirq xotun Shom viloyatida tengiz qirog'ida bir kend qubordilar. Anga "Qaryat us-samonina" atadilar. Olti oy suv ichinda turub el to'qimadi. Ongsizin chiqib el to'qidi ersa yarashmadi. Zaif bo'ldilar. Qamug' o'ldilar, magar etti kishi qoldilar. Taqi Nuh o'g'ullari, uch kelin. Olam ichinda bu etti kishi qoldi, azin kim ersa qolmadi. Bu kun muncha xaloyiq yovuz, yaxshi, mo'min, kofir Nuh o'g'lonlarindin tug'dilar". Insoniyat tarixi shu zaylda davom etadi. Nuh a.s.ning uch o'g'illari: Xom, Som, Yofasdan turli qavmlar paydo bo'ldi, jumladan, turkiy elatlar ham. Muallif turkiylarning otasidan duo olgan qavm ekanligiga alohida urg'u beradi: "...Bir kun Nuh alayhis-salom uziyur erdi, el esandi. Nuh etagin ko'turdi, uvut andomi ochildi. Hom ani ko'rub kuldi. Som Homg'a malomat qildi. Yofas ani ko'rub to'ni birla o'rtidi. Mavlo taolo aning shumluqindin Homning o'ngurqasindaqi nutfani qora qildi. O'g'lonlari qora bo'ldi. Uyalinishda evluki ilkin oldi. Tengiz qirog'ida atog'g'a kirdi, qamish birla ev qildi. Andag'uq urug'lari hindular, habashiylar, zangilar qamug'i aning urug'i

tururlar. Ammo arab va ajamning otasi Som turur, Homni Hindustonga izdi. Somni arab va ajam viloyating'a izdi. Yofasni Turkiston viloyatiga izdi. Qamug' turklar Yofas urug'i turur. Ul yo'ldin turklar aziz va mukarram bo'ldilar". Ushbu ma'lumotlar, deyarli, barcha payg'ambarlar tarixida uchraydi. Ammo turkiy tilda yozilgan payg'ambarlar haqidagi ilk asar "Qisasi Rabg'uziy"da mazkur mavzu atroflicha yoritilgan. Hatto qiyomat oldi fitnalariga sabab bo'luvchi Ya'juj va Ma'jujning kelib chiqishi to'g'risidagi turli qarashlarni berib, masalaga oydinlik kiritadi: "...Ya'juj va Ma'juj Yofas urug'idin turur", degan Amoriy olimlarining fikriga qarshi bir necha manbalarni keltiradi: "*Ka'b rivoyat qilur*: Odam uziyur erdi tush ko'rdi. Nutfasi erga tom-di, tufroqg'a yo'g'ru-di. Mavlo taolo ul suv-din Ya'juj va Ma'jujni yarat-di. Bizga ota singirdin qotilurlar, qarindosh bo'lurlar. Havvo singirdin qotilmaz, o'gay bo'lurlar. Abdulloh ibn Abbos aytur raziyallohu anhu, Odam o'g'lonlari o'n ulush turur, to'quzi Ya'juj va Ma'juj turur, bir ulushi qamug' odamiylar temishlar". Tarixni bu tarzda bayon qilish, har bir hodisaning Alloh taolo nazdidagi hikmatini aniqlashga urinish teran ilmni talab qilgan, asosiysi, Nosiriddin Rabg'uziy bularni jonli irfoniy-badiiy tilda bayon qilish orqali turkiy til imkoniyatlarini to'laqonli ko'rsata olgan. Farzandlar uchun ota-onadan duo olish Alloh taoloning rizoligi, istiqbolli kelajak ekanligiga qissalarda alohida e'tibor qaratiladi. Avlodning go'zal axloqi, ta'lim-tarbiyasida muhim sanalgan amallarga asarda qayta-qayta murojaat qilinadi. "Somiriy qissasi"dagi "Kahf" surasi "Va kaana abuhumo solihan" – "Ularning otalari solih kishilar edi (Kahf: 18/82)" oyatiga asoslanib, "ota-ona ezgu bo'lsa, ularning ezguligi etti urug'ga tegar" izohini keltiradi. Bunday millat ulug'ligiga daliliy ishoralardan keyin yana turkiy xalqlardan bahs etadi. Rasulullohning Islomga da'vatlari tinchlik va adolat yo'li bilan olib borilgani ma'lum. Bunday ibratli diplomatik aloqalarda dunyo xalqlariga Islom dinining mohiyatini anglatish va ularni imonga keltirish uchun maktublar muhim vositalardan biri hisoblangan. Vizantiya, Eron, Misr, Habashiston, Yaman kabi bir necha davlatlarga maktub jo'natilganidan tarix guvohlik beradi. Jumladan, Nosiriddin Rabg'uziy katta hududni egallagan ulug' millat turklarning musulmonlashuvini quyidagicha izohlaydi: "Aymishlar, qachon Mustafo alayhissalomning bitigi turklarga keldi ersa qabul qildilar, og'irladilar. Lojaram qiyomatga tegi bo'lg'anlari hurmatlig', davlatlig' bo'ldilar". Turklarning musulmonlashuvi rasululloh maktublarining yaxshi qabul qilinishidan boshlangani tarix haqiqatlariga uyg'un emasligi ba'zi ilm ahli tomonidan aytilsa-da, bu muallifning inonchi, maqsadi, shuningdek, turkiy qavmni Rasululloh bilan bog'lovchi bir rishta topganligi kitob maslagiga ham uyg'un ekanligini e'tirof etadilar. Ilk davrlardan tarqala boshlangan islomning uzoq yillar davomida cho'zilishi esa, tabiiyki, turkiy o'lkalarning ko'pligi bilan ham aloqadordir.

Turk tiliga bo'lgan munosabat asarda dunyo yaralishi, Odam a.s.ning xalifa etib saylanishi zamonlariga bog'lab beriladiki, tilning insoniyat taqdiridagi roli chuqur anglashiladi. Odam a.s. bani basharning otasidir. U Qur'oni karimda "Va U zot Odamga barcha narsalarning ismlarini o'rgatdi. So'ngra ularni farishtalarga ro'baro' qilib dedi: "Agar xalifalikka biz haqdormiz, degan so'zlaringiz rost bo'lsa, mana bu narsalarning ismlarini Menga bildiring!" Ular aytdilar: "Ey pok Parvardigor, biz faqat Sen bildirgan narsalarnigina bilamiz. Albatta, Sen o'zing ilmu hikmat sohibisan". (Alloh); "Ey Odam, bularga u narsalarning ismlarini bildir", dedi" (Baqara: 2/31-32). Rabg'uziy keyingi jarayonni quyidagicha bayon qiladi: "Odam otlarin aytu berdi, bu yig'och, bu tosh, bu suv. Qamug' narsaning otini bu idish bu ayoqg'a tegru **qamug' tillar** birla bayon qildi. Xitob keldi: "Ey farishtalar, sizlarga aymadimmu man bilganni sizlar bilmazsiz", teb". Qur'onda Odam a.s. "asmo ilmi"ning sohibi deyiladi. Rabg'uziy esa uning qamug'(hamma) tillarni bilishini ta'kidlaydi. Ismlarni aniq bilish, aslida o'sha narsalarning mohiyatini ham anglash ma'rifatidir. Moddiy narsalar, ma'naviy tushunchalar, qalbiy hislarning asl ismida ularning ma'no-mazmuni yashiringan. Mana shu imtiyozga ega Odam a.s. farishtalardan olimligi bilan ustun bo'ldi. "Qisasi Rabg'uziy"da o'qiyiz: "Emdi sizga ma'lum bo'ldikim, Odam olim turur, siz obidsiz. Maning hazratimda ming obiddin bir olim fozilroq turur. Qayda obid ersa oling'a xizmat qilmoq kerak. Ul mahdum bo'lsun, sizlar xodim bo'lung. Ul masjid bo'lsun, sizlar sojid bo'lung, Odamg'a sajda qiling". Asardagi bu tafsilotlar tafsir kitoblaridagi oyatlarning batafsil sharhlarini eslatadi. Ularda insoniyatga meros tuyg'ular manbai ochib beriladi. Odamzodning yaratilish sababi, bandalik vazifalaridan tortib, qobiliyat imtiyozlarigacha ta'riflanadi. Hatto Rabg'uziy she'riy parchada Odam a.s.ning forsiy va turkiy tilni bilishini urg'ulab deydi:

Bildi asmo ilmini ul etu berdi belguluk,

Barcha tillar birla so'zlar tozi forsiy turkidin.

Bu kabi ma'lumotlar, hatto Odam a.s.ning boshda faqat turkiy tilni bilishi haqidagi tafsilotlar, boshqa badiiy asarlarda ham uchraydi.

Til masalasiga jiddiy e'tibor qaratilgan mazkur asarning bir o'rnida esa Odam avlodlari tilining bo'linib ketish sababi ko'rsatiladi: "Aydi: "Ul kim ersakim o'tg'a kivurdi". Namrud aydi: "Ema yaxshi Tengri turur saning Tengring", teb musulmon bo'lg'ug'a ko'ngulsindi. Qotindaqilar unamadilar. Anda kezin tutun birla halok qilaling, teyushtilar. Lut alayhissalom kelib, Ibrohimg'a xabar qildi, kenddin tunda qarong'uda qochib chiqdilar. Namrud yo'lda soqchilar qo'zub turur erdi. Ibroniylar kim ersa yo'luqsa tutung, teb. Ul tunda qamug' tillar Mavlo qudrati birla bulg'ashdi, tillar aynadi. Aymishlar, etmish iki turluk til bo'ldi. O'n sekiz til Hom urug'i hindular oldilar, o'n sekiz Som urug'i arab va ajam oldilar. O'tuz olti til

Yofas urug'i turklar oldilar. Ibrohim birla Lut yo'l soqchilarindin o'ttilar". Demak, Alloh taolo ikki mo'min qullarini qutqarish maqsadida tillarni qorishtirib tashladi va insoniyatning bo'linishiga ham bu sabab bo'ldi. Bugungi ilm ahlining ma'lumotlariga ko'ra ham, turkiy tillar oilasiga 30 dan ortiq til mansubdir. Asar ilmiy-nazariy ma'lumotlarning badiiy tarzda ifodalanishi bilangina emas, balki arabiy nomlarning turkiy tildagi muqobilini keltirilishi bilan ham qimmatlidir. Masalan, "Mavlo azza va jalla bir qushni qulovuz iza berdi. Oti arab tilincha Axyol erdi, turk tilicha ko'k qarg'a. Ul uchar erdi, Odam so'nguncha borur erdi. Xabarda kelur, Rasul alayhissalom aydi: Olti qushni o'lturmang, biri ko'k qarg'a, Odam qulovuz uchun" yoki yana bir o'rinda: "...Farmon bo'ldi farishtalarga, ul xotunni urdilar, masx bo'ldi. Arab tilincha oti Zuhra erdi, forsiy tilincha oti Nohid erdi, ibriy tilincha oti Biduxt, turk tilincha oti Saqit". Birgina Alloh so'zi bilan barobar Tengri, Iziyo deya turkiy lafzlar ishlatilishining o'ziyoq asarning lisoniy jihatdan qimmatini ko'rsata oladi: "Aydi: «Ilohiy, munung yoshi necha turur?» Yorlig' keldi: «Oltmish yil», teb. Duo qildi: «Iziyo, munung umrini orturg'il». Yorlig' keldi: «Taqdirda andog' qalam oncha bitildi».

Xulosa shuki, avvalo, turkiy til badiiyat imtiyozlarining kengligi isbotlangan "Qisasi Rabg'uziy" asari eski turkiy tilda, siyratshunoslarga ko'ra, Xorazm turkchasida yozilgan. Ta'kidlash joizki, turkiy tilning o'ziga xos boy leksik qatlami, fonetik, grammatik, uslubiy xususiyatlarini namoyon qilgan ushbu asarda turkiy tafakkur, turkiy ruhning saqlanishi alohida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nosiruddin Rabg'uziy . "Qisasi Rabg'uziy".1-, 2-kitob. Toshkent: Yozuvchi, 1990.
2. Mallaev N. O'zbek adabiyoti tarixi. 1-kitob. / Darslik. – Toshkent: "O'qituvchi", 1976.
3. Abdullaev V. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: "O'qituvchi", 1980.
4. Haqqul I. Tasavvuf va she'riyat. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.
5. Rahmonova Z. Ishq, irfon va irshod. – Toshkent: Tafakkur tomchilari. 2021.

JADID MATBUOTIDA TIL VA SHAXS MA'NAVIYATI

*Mashhuraxon Adiljon qizi Darmonova,
Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros
ilmiy-tadqiqot instituti bo'lim mudiri,*